

תלמוד תורה כנגד כולן

מיכל וזנר

תמר אלאור

בפסח הבא

נשים ואוריינות בציונות הדתית

עם עובד, תל-אביב תשנ"ט, 342 עמודים

צירוף המילים "מחקר אנתרופולוגי" מעורר מיידית אצל הקורא מחשבות על ארצות רחוקות, איים נידחים ומנהגים של שבטים פרימיטיביים, שעין אנוש לא שזפתם. אולם "בפסח הבא", הוא סיכום של מחקר אנתרופולוגי שערכה תמר אלאור במקומותינו, במדרשה לבנות באוניברסיטת בר אילן, ובכך איפשרה לי להציץ פנימה, לא לתרבויות זרות אלא אל תוך ביתי שלי.

באופן טבעי קריאת מחקר אנתרופולוגי על ביתך שלך מעוררת נוגדנים. קל להיגרר להתמקחות קטנונית עם הכותבת, העוסקת בעולם זר לה ונכשלת פה ושם בלשונה בשיבוש שמות, תאריכים ומנהגים. ואכן לא נחסכה ממנה ביקורת מעין זו. ואולם, דומה כי דווקא קורא שהוא בן בית בעולם הציונות הדתית יכול להפיק משנה תועלת מן הספר. ראשית, לעתים דווקא אדם המצוי בתוך התמונה מתקשה לקבל פרספקטיבה רחבה יותר על תהליכים ועל מגמות המתרחשים בתוכה. שנית, הספר מאפשר לקורא המצוי בתוך המחנה לראות כיצד נראה המחנה מבחוץ, לא בהתבוננות סטיגמטית ושטחית, כי אם בהתבוננות מעמיקה השואפת לדעת. כך

נחשפת בפנינו נקודת מבט אשר אין לנו נגישות אליה באופן טבעי, וכמוה כהתבוננות מושכלת במראה.

הספר עוסק בנשים ובאוריינות בציונות הדתית. אוריינות היא מילה הגזורה מן התואר "בר אוריין" ומבטאת רכישת ידע המאפשר השתתפות תרבותית וחברתית (בפס הבא, עמ' 319). במילה זו מתארת המחברת את התנועה ההולכת וגדלה של נשים צעירות מן המחנה הדתי לאומי, המבקשות לרכוש להן ידע תורני בצורה מרוכזת ומעמיקה. החידוש מתבטא הן בהיקף הלימוד והן באי הסתפקות בידע נקודתי וחלקי שהוצג בפניהן עד כה. הן מבקשות לרכוש לעצמן נגישות למקורות עצמם ולידע האצור בהם, ולא ללמוד מכלי שני, באמצעות דפי מקורות וחלקי דברים, אשר לוקטו ונערכו בדרך כלל כדי לשרת מסר חינוכי. ההבדל בין שתי שיטות הלימוד איננו טכני, כפי שהוא עשוי להידמות בתחילה. "דף המקורות" התמים, הנפוץ באולפנות ובשיעורים לנשים והמנומק בדרך כלל בטעמי נוחות, מגביל את יכולתן של הנשים הלומדות לרכוש את מיומנויות הלמידה הנחוצות כדי להעמיק ולהרחיב את השכלתן היהודית, ומעמיד נשים על שפת ים הידע אך אינו מאפשר להן לדעת לשחות בו בכוחות עצמן. יתרה מזו: כיוון שדף המקורות נכתב בידי מישהו, מתוך מגמה להעביר מסר מסוים ולתמוך במהלך מחשבתי מסוים, ממילא כוללת הצגת קטעי המקורות עמדה פרשנית, החוסמת את הנשים הלומדות מלהציע פרשנויות וקישורים אחרים לטקסט.

מאז שנת 1977, עת הוקמה המדרשה לבנות "ברוריה", הלכה ונפוצה התופעה של מסגרות לימוד המאפשרות לנשים לרכוש ידע תורני שיטתי, מסודר ומעמיק. אם בתחילה היה מדובר בנשים "מוזרות", אשר התקבלו בתמיהה ובחשדנות על ידי החברה הדתית ציונית, הרי שבמשך השנים גברה הלגיטימיות של הלימוד במדרשות. כדברי אלאור "המעורבים בתופעת המדרשות מתארים את צמיחתן כמהפכה מלמטה, שינוי שהחל בשוליים, נדחה על ידי הממסד, אך חדר אל לבו על ידי הצטרפות הולכת וגוברת של חברות קהילה מן השורה" (עמ' 33).

מן הספר עולה בבירור, כי המניע המוצא של הנשים ללימוד הוא מניע אישי, ונובע משאיפה להתחזק באמונתן כנשים דתיות וליישב סתירות בין חייהן כנשים דתיות ובין חייהן כנשים ישראליות מודרניות ומשכילות

המחברת התמקדה בחקר המתרחש במדרשה לבנות באוניברסיטת בר אילן. היא ביקרה בשיעורים וראיינה נשים לומדות, במטרה לחשוף את מניעיהן ואת שאיפותיהן האורייניות. בספר מובאים כמה מהראיונות וניתוח שלהם, וכן הדגמות משיעורים שהועברו במדרשה. מקצת הראיונות מובאים בספר במלואם, ונלווה להם ניתוח המבקש ליצור מעין חתך כללי של הרקע, המניעים והשאיפות של הבנות הלומדות.

מתוך הראיונות המובאים בספר (שהם, לפי דברי המחברת, רק חלק קטן מן הראיונות שנעשו) עולה בבירור, כי המניע המוצהר של הנשים ללימוד הוא מניע אישי, ונובע משאיפה להתחזק באמונתן כנשים דתיות וליישב סתירות בין חייהן כנשים דתיות ובין חייהן כנשים ישראליות מודרניות ומשכילות. הנשים ביטאו במילים שונות את אי שביעות רצונן מחסימת דרכן בעולם הידע התורני, המשמעותי להן במיוחד לאור אמונתן וארח חייהן כנשים דתיות, בזמן שעולם הידע הכללי פתוח בפניהן ומאפשר להן לרכוש ידע כללי בלא הגבלה. ואכן, אלאור עצמה מודה כי: "התלמידות עצמן... מדברות... על צורך, על רצון ליישב סתירות הנוצרות בקווי התפר שבין חייהן האזרחיים והמקצועיים לבין חיי הדת שלהן".

עם זאת, הסבר אישי "צנוע" זה לא סיפק את אלאור. היא קובעת כי מדובר בהסבר חלקי בלבד, ומבקשת לעשות צעד נוסף. כבר בראשית הדברים היא מסבירה, כי "אתרי הידע... הם אתרי כוח. ניתן להבנות ולשעתק בהם את המערך החברתי כל פעם מחדש" (עמ' 25). על פי תפיסה זו, אלאור מייחסת ללימוד הנשים סיבות מהפכניות. לטענתה הנשים "מבקשות נחלה בעולם הידע הקובע פנים רבות של חייהן - נחלה שממנה הן יכולות לכבוש נחלות נוספות" (עמ' 27). לטענתה, הלימוד הוא מהלך הבא "להגדיר מחדש את תחומי הפעילות של הלומדות כיהודיות, כישראליות וכנשים", ולפיכך מדובר למעשה בתנועה מהפכנית. אלאור מוסיפה ומתארת את תוצאות המהפכה העתידית:

"רק כניסת נשים לתוך קבוצת ה'יודעים' או שוליה מאפשרת התפתחותו של דיון ביקורתי בחשיבות העליונה של הגמרא. מכאן שרק מדרשות המאפשרות לימוד שיטתי של הגמרא תצמחנה נשים אורייניות וביקורתיות, העשויות בשלב מאוחר יותר לפתח שיח ספקני על עולם הידע הגברי" (עמ' 31). אלאור אף אינה

**אלאור מייחסת
ללימוד הנשים
סיבות מהפכניות.
לטענתה הנשים
"מבקשות נחלה
בעולם הידע הקובע
פנים רבות של
חייהן - נחלה
שממנה הן יכולות
לכבוש נחלות
נוספות". לפיכך
מדובר למעשה
בתנועה מהפכנית**

פוסלת את האפשרות שמתוך קיומן של נשים לומדות יתפתח שיח אשר ינצל את "אחרותן של הנשים כדי להצמיח סולם ערכים חילופי לקיים" (שם).

כדי לחזק את טענתה, שהנשים הלומדות מבטאות שאיפה לרכוש מעמד שוויוני לגברים בעולם הדת וההלכה, באופן שיאפשר להן להגדיל את השתתפותן בעולם זה, מביאה אלאור דוגמאות של שיעורים אחדים שהועברו במדרשה, המלמדים, לטענתה, "על יחסי הכוחות בין הסיכויים והסיכונים כפי שהפרטים והקבוצות מבינים אותם ועל הדימוי החדש הנרקם לאישה הדתית הצעירה במהלך המסע עצמו". כפי שאלאור עצמה מודה, הקריאה בחומר השיעורים מאפשרת שימת דגשים במקומות שונים, ואינני בטוחה, כי התלהבותה הפמיניסטית מן התנועה ה"מהפכנית" ומתוצאותיה העתידיות מוצדקת. כאשר אני קוראת את הראיונות האישיים, כמו גם את הדיאלוג בשיעורים, אני מגלה נשים דתיות שואפות ידע אישי יותר מנשים המעוניינות להוביל מהפכה. למעשה, כדי להוביל מהפכה מעין זו שמציעה אלאור,

על הנשים הלומדות להתנתק מתפיסת העולם השמרנית העומדת בבסיס ההווה הדתית, ובה בעת, להישאר חלק בלתי נפרד מן הציבוריות הדתית, עד כדי רצון ויכולת להוביל ציבוריות זו למקום אחר. לא מצאתי שילוב מורכב זה, לא בראיונות עם הנשים הלומדות ולא בשיעורים שהוזכרו. נראה לי, כי המהפכה הקיימת בפועל היא בעצם העובדה שיותר ויותר נשים רוכשות ידע תורני ומחזקות את אחיזתן בדת היהודית כקודקס תרבותי ידידותי ונגיש, ולא דווקא בכוונות המעשיות מרחיקות הלכת של רכישת הידע, כפי שאלאור מיהרה להציע.

אין ספק שדבריה של אלאור מושפעים מתפיסת עולם פמיניסטית, הרואה ב"שיח ספקני על עולם הידע הגברי" את ההמשך הטבעי לרכישת הידע על ידי נשים. ואכן, אלאור אינה מעמידה את עצמה מחוץ למחקר; ההתבוננות בעצמה כאנתרופולוגית המתבוננת במושא מחקרה היא חלק מעניין בספר, החושף בפנינו טפח מדרך עבודתו ואורח חשיבתו של האנתרופולוג. התבוננות מודעת זו של המחברת, המשתלבת עם קריאה מודעת של קורא, שאף הוא אינו אדיש לנושא המחקר, מאפשרת רבדים שונים של ניתוח: מהתמקדות בדבריהן של הבנות ובעובדות המובאות במחקר, דרך

**המהפכה הקיימת
בפועל היא בעצם
העובדה שיותר
ויותר נשים מחזקות
את אחיזתן בדת
היהודית כקודקס
תרבותי ידידותי
ונגיש, ולא דווקא
בכוונות המעשיות
מרחיקות הלכת של
רכישת הידע, כפי
שאלאור מציעה**

התמקדות באופן התבוננותה של המחברת ועד להתמקדות באופן ההתבוננות שלנו, כקוראים מעורבים, בדבריהן של הבנות ובגישתה של המחברת גם יחד. שעושר זה תרם לעניין שמצאתי בספר ולמחשבות שהתעוררו בי לאחר קריאתו.

בזמן שאלאור כתבה את הספר נרצח ראש הממשלה יצחק רבין בידי תלמיד ה"כולל" הסמוך למדרשה סמיכות גאוגרפית ואידאולוגית. הרצח השפיע על זווית ההתבוננות של המחברת ועל התמונה ששרטטה לעצמה קודם לכן על אודות עולמן של הנשים הלומדות. בהקשר זה מציעה המחברת פרשנות מעניינת הרואה ברצח מעין "רצח על רקע כבוד המשפחה". ההסבר של המחברת לרצח מציין את העובדה ש"אצל יצחק רבין וחלק ממקורביו התפתחה פרקטיקה של הדרה, התעלמות וזלזול בחלק מסוים מן הציבור היהודי, לעומת קשב, התקרבות ואינטימיות לחלק אחר, יהודי ופולסטיני" (עמ' 81). מצב עניינים זה, לדעתה של אלאור, היה בלתי נסבל עבור הציונות הדתית, שכן "הדרתה מן הקולקטיב במקביל לדיבור על ישראל כמדינת כל-אזרחיה הנה מצב בלתי אפשרי מבחינתה... היהדות הדתית איננה מסוגלת מעצם מהותה הנוכחית להיות מנוכרת למדינה ולממשלתה, שכן ניכור זה הנו ניכור למקודש. בשל קדושת הבית הלאומי צריך היה בן משפחה כלשהו לתקנו... לאחות את הלכידות החברתית שנפגמה. אין פלא שבן משפחה זה יצא מן הציונות הדתית הרואה עצמה אחראית לרמתה המוסרית של המשפחה הלאומית". המחברת מוסיפה ומפתחת את רעיון רצח יצחק רבין כרצח על רקע כבוד המשפחה, ואולם, דומה כי מאחר שהמחקר עסק באוריינות ולא בנושא זה, קיצרה המחברת את היריעה. נראה לי, שעשוי להימצא בידי אלאור חומר תיעודי שנאסף אגב הראיונות שנעשו עם בנות המדרשה, חומר היכול לתרום להבנת הלכי הרוח בציבור הדתי לאומי ערב הרצח.

לסיכום, יש בספר מפגש מעניין הן עם תכנים ועם גישות הנוגעים לנשים ולאוריינות בציונות הדתית והן עם תכנים ועם גישות הקשורים במחקר האנתרופולוגי, והכול בסגנון קולח ובגובה העיניים. אמנם בתחילה צרמו לי הקטעים ה"ספרותיים", ששילבה המחברת בספר, קטעים המתארים בציוריות יתרה אירועים מהווי המחקר כגון "כניסה דרמטית למדרשה" או "קריאת שמות באחד השיעורים", אך במחשבה שנייה, יתכן שדווקא קטעים אלה, על אף שאינם משתלבים יפה בקטעים ה"עיוניים" המהווים את עיקרו של הספר, הופכים את המפגש עם המחברת למפגש אישי יותר, מפחיתים את האנטגוניזם של הקורא ומקלים על הקורא לקחת, מצדו הוא, חלק פעיל במחקר, וממילא להפיק ממנו עניין רב יותר.